

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Szuromi Rita

Tradíció vagy megújulás?

*A nemesség mentalitásának változása(i) a rendiség felbomlásától napjainkig,
hevesi- és tiszafüredi család történetek tükrében*

Témavezető:

Dr. Pap József tanszékvezető főiskolai tanár

ESZTERHÁZY KÁROLY KATOLIKUS EGYETEM

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2022.

A kutatás indoklása

A modernizáció kora a modern polgári társadalom születésének időszaka. Az új polgári nemzet társadalma azonban koránt sem volt egységes. Tagozódásában, értékrendjében, identitásában megőrizte a rendi társadalom maradványelemeit, melyek – a nyugat-európai társadalmaktól eltérően – erőteljesen hatottak a kialakuló társadalmi közép életmódjára, szokásaira, mentalitására.

A társadalmi közép kutatásának hangsúlyai változóak. A történészek többsége társadalmi átalakulás alatt a modern polgárság születését érti. Az új társadalom már nem volt azonos a modernizáció előttivel, nyelvében, szokásrendszerében, értékrendjében döntően polgári volt. A rendies magatartásminták viszont még hosszú ideig formálták az új társadalmi közép mentalitását. Ennek a következménye lett a nemesi mintát követő polgárosodás.

A modernizáció fél évszázadának társadalmi átalakulása a rendi múlt lezárási kísérlete. Kutatásom célja – bár a disszertáció keretei behatárolják a szerteágazó téma részletes kidolgozását –, hogy feltárjam és elemezzem azokat a társadalmi folyamatokat, egyéni- és csoportos magatartásmintákat, amelyek a modernizáció idején hozzájárultak a rendies értékek és magatartásminták felértékelődéséhez, vagyis egy új összetételű nemesi kollektívum kialakulásához.

Az átalakulás minden esetben trauma, amely hat az egyén viselkedésére, döntéseire. Az egyéni és kollektív múltélmény, valamint a történelmi szereplő döntése határozza meg az erre adott választ. A modernizáció ezért lehet a haladás vagy a múltba tekintés története, esetleg párhuzamosan folyamat is. A témában átfogó, a nemesség mentalitásának a társadalmi középre gyakorolt hatását vizsgáló kutatások a közelmúltban nem készültek. Ennek a hiátusnak a pótlása a disszertáció célja.

A jogi- és politikai környezet változása – azzal, hogy új struktúrák és új társadalmi hálózatok alakultak – új helyzet elé állította a történelmi szereplőt. A történelmi szereplő lassan felolvadt a végtelen választási lehetőséggel bíró nagy emberi közösség piacán és a vélt vagy valós társadalmi kapcsolatok hálózatában. Az egyén társadalmi helyzete multipozicionális lett. Státuszát már nemcsak a foglalkozása és a jövedelme, hanem az értékorientációja, ízlése és a választása is befolyásolta. A korábbihoz képest hangsúlyosabb lett a human agency, az emberi cselekvőképesség fogalma. A struktúrák egyszerre következményei és hordozói a társadalmi rendszereket teremtő emberi gyakorlatnak.

A posztmodern történetírásban a mikroszintű vizsgálatok makroszintű szintézishez vezethetnek. Célunk, hogy mikroszintű elemzésekkel választ kapjunk arra, a rendi társadalom

nemessége milyen törvényszerűségek alapján polarizálódott a modernizáció időszakában, s milyen rendezőelvek alapján szerveződött új társadalmi hálózatba? Léteznek-e törvényszerűségek az átstrukturálódás folyamatában, s ha igen, melyek azok? Meddig terjed a történelmi szereplő döntési szabadsága saját társadalmi helyzetének alakításában?

A modernizáció hatalmas mennyiségű új ismeretanyagot hozott, de ezzel párhuzamosan a korábbi tudásanyag egy része feledésbe merült. A nemesség már nem előjog és kiváltság volt, hanem egyfajta úriemberség, előkelőség. Az úri életmód idővel összekapcsolódott a nemesi múlttal. A vélt, vagy valós nemesi múlton nyugvó emlékezet, valamint az azonos nemzettudat hozta létre az urak, úri emberek modern(izáció) kori közösségét. Kohéziójának sikeres abban állt, hogy tagjai milyen mélységig tudták elsajátítani a korábbi történelmi köznemesség, az igazi történelmi osztály nemzetmegtartó és nemzetmegjelenítő társadalmi presztízsét, történelmi patináját.

A nemzet fogalmának újraértelmezése során egymásnak feszült a formálódó polgári állam különböző nemzetiségeket tömörítő demokratizálódási törekvése, a hagyományai felé forduló modern nemzetállam kívánalmával. A múlt értékeihez való ragaszkodás a kontinuitás látszatának fenntartását kínálta.

A modernizáció előtt a nemesség az összes elitpozíciót birtokolta. A rangemelések permanensen szolgálták az elitképzést, kölcsönös viszonyosságot teremtve a kiváltságot adományozó és rangra emelt között. A lojális elit megléte feltétele volt a sikeres uralkodóháznak, a kormánynak vagy az államhatalomnak. Rangemelések a modernizáció korában is történtek, de feltételei és a szükséges érdemek jellege megváltozott. A nemesítés dinamikájának és az új elit összetételének feltárása után állapítható meg, hogy az értékeiben is modernizálódó nemzetállam miért tartotta továbbra is fontosnak ez a rendi értékekkel bíró elismerést. Ezért arra is választ keresünk, hogy vajon az egyén karrierútjának betetőzése a rangemelés, vagy csupán az elitbe emelkedés egyik lehetősége.

A 19. század második felében a korábban szokásjog vagy jogszerző gyakorlat útján kialakult előnév- és címerhasználat presztízsértékét is vizsgáljuk. Az emlékezet kihülése befolyásolja a történelmi szereplő saját társadalmi helyzetének megítélését. A nemesség a vizsgált korszakban már nem jogi kiváltság volt, ezért emelkedett a társadalmilag elfogadott nemesek száma. A kollektív emlékezet és a közös múltélmény feltételezésünk szerint egy olyan új közösséget hozott létre, amely eltérő helyzetű tagjai ellenére is az azonos identitás mentén egységként működött.

A vélt vagy valós közös múltélmény és egyéni döntések hatására született csoportot tekintjük tehát a modernizáció nemesi közösségének, ami az értekezés vizsgálatának a tárgya. A

nemesség felfogásunk szerint egy nemesi tudatú, társadalomlélektanilag egységes kultuszkollektívum, melynek jelentőségét a társadalmi közép tagjaira gyakorolt hatása adta. Ezért nem célunk a középosztály-elméletek és viták ismertetése. A polarizált, ám egységes értékrend alapján szerveződött közösséget a társadalmi közép önálló, de nem elszigetelten működő kollektívumának tekintjük.

Vizsgálati módszerek

A modernizáció nemességét a hálózattudomány segítségével is vizsgáljuk. Hanák Péter már 1997-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy „értelmes és hasznos lenne a társadalomtörténet metodológiájába a történeti szituáció és az egyéni, illetve a csoportidentitás kérdéseit, a szituáció és az alkat kölcsönhatásának vizsgálatát bevonni.” Ez rámutat arra, hogy a társadalmi struktúra nem korlát, hanem lehetőség, amit a cselekvő ember döntései módosíthatnak.

A hálózatok rendszerében történő vizsgálat lehetőséget nyújt arra, hogy a történelmi szereplőket dinamikus, élő- és változó kapcsolatokkal, érdekekkel rendelkező kollektívumként lássuk. A cselekvési, döntési lehetőségek nyomán létrejövő társadalmi struktúra így folyamat jellegű, nem pedig statikus, az egyén nem kényszerül konstruált merev kategóriák közé. A hálózatban a társadalmi struktúra különböző elemzési szintű társadalmi entitásai – személyek, társadalmi csoportok, országos/régiók – között meghatározott tartalmú relációk mutathatók ki. A hálózati szemlélet egy tartós, nem pedig alkalmi interakciót feltételez a szereplők és az intézmények között. A kollektívum kohézióját a közös érdek adja. A cselekvés alternatíváit pedig az egyén és közösség egymásra gyakorolt hatása dönti el. A módszer alkalmas az emberi magatartásformák és viszonyrendszerek leírására, ami végső soron makroszinten alakítja ki a társadalmi struktúrát.

A hálózattudomány fogalmának értelmezése sokszínű. A hálózatot jelen esetben az emberi magatartás, attitűd, társadalmi helyzet és szerep relációjaként értelmezem, amely alkalmas a multipozicionális helyzet kifejezésére.

A hálózatok nem új keletű társadalmi relációk, azok végigkísérték az emberi társadalom fejlődését. A hálózattudomány és elemzés viszont új perspektívákat nyitott a történelemtudomány területén. A társadalmi struktúrában egy kollektívumot az azonos érdekekkel, múlttal, cselekvési lehetőséggel rendelkező egyének alkotják. Ehhez nélkülözhetetlen a struktúra legkisebb egységnek, a történelmi személynek az ismerete.

A történelmi szereplő megismerésének módszere a posztmodern történetírásban az életrajz. A biográfia nem azonos az életpályával. A biográfia-írás legnagyobb nehézsége nem a források esetleges hiánya, hanem a múlt rekonstruálhatóságának korlátai. A biográfiaírók ezért aldiszciplínák megalkotására kényszerültek. Ezek közül csupán kettőt emelünk ki, a kislebontású életrajzot és a pszichobiográfiát.

A biográfia a német historizmus hagyományait követve sokszor egyet jelent a politikai életrajzzal. Az állami szereplő aktorai után viszonylag nagyszámú forrásanyag maradt fent. Nagyságrendekkel többen vannak azok, akik lokális környezetükben, gazdasági, kulturális, vagy akár egy azonos identitás mentén szerveződött kollektívumban meghatározó szerepet játszottak, ám cselekedeteik jelentősége saját korunkban mégsem volt elég ahhoz, hogy az utókor a „nagy történelmi személyiségek” közt tartsa őket számon. A csekély számú közhatalmi dokumentum (birtokívek, adójegyzékek, lakcímnnyilvántartások, stb.) ezekben az esetekben sokszor nem teszik lehetővé az életút részletes feltárását.

A kislebontású életrajzírás előnye, hogy a végeredmény szempontjából nem szükséges a vizsgált személy teljes életútjának feltárása, a forrásbőség, mert a biográfus csak kisszámú kérdésre keresi a választ. A történész tehát a rendelkezésre álló adatokat annak alapján szelektálja, hogy az adott információ mennyiben szolgálja a kutatási cél elérését. Ebben az esetben előfordulhat, hogy egy jól adatolható politikai karrierút éppen csak érintőlegesen szerepel az életrajzban, mivel a cél nem politikai életrajz elkészítése. A dokumentumok hiánya tehát ebben az esetben nem feltétlenül befolyásolja a biográfia sikerét.

A kislebontású biográfiákban jól használhatók a másodlagos források (az országos vagy helyi lapok tudósításai, adóívek, iskolai értesítők, peranyagok) és a személyes történelem dokumentumai (naplók, önéletrajzok, levelek, fényképek). Kutatásom célját a kislebontású biográfia-írás lehetősége jelentősen segítheti, hiszen az általam feldolgozásra kiválasztott életrajzokban nem a teljes életút feltárására törekszem, hanem csupán annak megválaszolására, hogy a nemesi múlt, vagy múlttudat szerepet játszott-e, s ha igen, akkor milyen mértékben az egyén attitűdjében, társadalmi helyzetében, kapcsolatainak alakulásában. A refigurációs életrajzírásban szerepet kap a kreativitás és újratemtő-képesség, valamint a pszichobiográfiai megközelítés is. Utóbbi több mint lélektani elemzés, mivel analitikai feltárásra törekszik, ok-okozati következményeket vizsgál. A módszer jól alkalmazható azokban az esetekben, amikor a kutatás tárgya olyan személy, aki kiemelkedő eredményt ér el egy területen, s átlagon felüli kreativitás és aktivitás jellemzi. A történészek leggyakrabban a viselkedési normáktól eltérő magatartásformák esetében élnek a pszichobiográfia módszerével, ám nem törvényszerű, hogy a kutatás alanyának mindenesetben a deviancia, a

normatagadás jegyeit kell hordoznia. Az analízis irányulhat cselekedetekre, de életszakaszokra is. Forrási leggyakrabban személyes dokumentumok.

A múlt továbbélésének vizsgálatához kérdőíves módszert használok. A kérdőíves vizsgálat egy primer információszerezési technika, mely viszonylag egyszerű válaszadási lehetőséget kínál a megkérdezetteknek, a kutatónak pedig releváns információkat ad. Hátránya viszont a mindkét oldalon megmutatkozó szubjektivitás. A kérdőívek összeállításakor a kérdések nem az időrendet követik, hanem a kiválasztott témacsoportok egy-egy problémakörre koncentrálnak. A kérdéssor összeállításakor figyelmet fordítok arra, hogy a múlt ismeretének mélysége mellett a jelenkor identitását alakító tényezőket is feltárjam. A kérdőív a rendszerváltás után alakult, s eddig nem vizsgált új identitásközösség minőségének és kohéziójának megismerésére irányul.

A kutatási eredmények bemutatása

A disszertációban két fontos kérdésre kerestem választ: a modernizáció időszakában valóban felolvadt-e a nemesség, vagy helyesebb egy átalakuló, új normák mentén szerveződött közösségnek tekintenünk ezt a kollektívumot? Ezzel összefüggésben törekedtünk annak megválaszolására, hogy a nemesi társadalom változása ciklikusan vagy lineárisan történt-e. Hangsúlyosan vizsgáltuk annak lehetőségét is, hogy milyen új fogalmakkal lehet definiálni a nemesi társadalmat, hogy abban érvényesüljön a történelmi szereplő multipozicionális helyzete. A kutatás módszere a hálózattudomány volt, a vizsgálat mikrotörténeti megközelítésben történt.

A modernizáció előtt a nemesség valamennyi elitpozíciót birtokolta. A rendiség fokozatos megszűnésével változott az elit tartalma és összetétele. A jogi kiváltság helyébe az egyéni érdem és a történelmi szereplő döntési kompetenciája lépett. El kell tehát fogadnunk Lengyel Györgynek azt a megállapítást, hogy az elit tagjának az tekinthető, aki a kulcsfontosságú döntésekben személyes kompetenciával bír. A döntési helyzet viszont nem korlátozható csupán a gazdaságra, a politikára, a kultúrára, esetleg az állami- és egyházi csúcspozíciókra. Elitnek kell tekintenünk azt is, aki társadalmi normákat ad, vagyis követendő mintával szolgál. Ez a modernizáció korában a nemesség volt.

A nemesség összetétele átalakult. A régi nemesek mellett az 19. század utolsó harmadában és a 20. század első két évtizedében létrejött a nagyjából 10 ezer tagot számláló új nemesség. E csoport tagjai és érdemei pontosan rekonstruálhatók a 2192 kiadott nemesi oklevél átnézése után. Karrierútjuk, melyek alapján kimutathatóak bizonyos

törvényszerűségek, azonban csak egyéni vizsgálatokkal, majd azok szintetizálásával ismerhető meg.

A rangemelésig vezető út első, de nem szükségszerű állomása a tanulás. Tanulással lehetett megszerezni azt a tudást, amely a gazdasági életben kamatozott. Ez tette lehetővé a piaci kihívásokra adott kedvező választ, vagyis a vagyonszerzést. Vagyon birtokában volt lehetséges a történelmi szereplő társadalmi felelősségvállalása, mely az egyén és az állam (uralkodó) kölcsönösségi viszonyát fejezte ki: az állami feladatok hatékony ellátása mecenatúrát igényelt, amelyre ebben az időszakban (is) bőven volt lehetőség: szegénygondozás- és egyetek támogatás, iskola, kisdédóvó építés. A mecenatúra akkor volt a leghatásosabb, ha azt egy család tagjai közösen gyakorolták, mivel így a figyelem és a támogatás több szektorra is irányulhatott. A házasság, a jó párválasztás és a vele járó rokonság növelte a társadalmi felelősségvállalás súlyát, hiszen a karriert támogató feleség ekkor már önálló aktora is lehetett a közösségnek. Ezt, a gyakran több évig, vagy évtizedekig tartó mecenatúrát rendszerint már a rangemelés előtt elismerték. A rangemelés tehát nem volt előzmények nélküli. Az imént bemutatott lépések nem voltak feltétlenül szükségesek a címer elnyeréséhez, de a vizsgált példák azt mutatják, hogy bizonyos törvényszerűségek mégis felfedezhetők.

A korszakban a rangemelések száma nem csökkent, dinamikája jelentősebb változást nem mutat, viszont tartalma erősen átalakult. Az állam és az egyén érdekközössége megmaradt, de az uralkodó iránt tanúsított hűséget felváltotta a nemzetért vállalt felelősség. A nemesítési iratok formulája, „a közügyek iránti elkötelezettség” immár valódi tartalommal bírt. A rangemelésnek a feltétele nem kizárólag az egyéni érdem, hanem a társadalmi felelősségvállalás. A kimagasló teljesítményt nyújtó történelmi szereplő mecenatúrája főként azokon a területeken volt kívánatos és elvárt, ahová az állami gondoskodás, a „szociális háló” nem kellő időben és mennyiségben jutott el. Így a szociális ügyek, az oktatás, vagy a civil szektor támogatása nagyban hozzájárult az egyén teljesítményének elismeréséhez.

A nemesítést e korszakban már nem tekintjük az elittermelés lehetőségének. A vizsgált életutak és érdemek alapján azt mondhatjuk, hogy a rangemelés inkább egyfajta magas állami kitüntetésként szolgált. A rangemelésig vezető utak változatosak: az átgondolt, következetesen véghezvitt családi stratégiák mellett találunk példát tudományos- vagy katonai életút jutalmazására, de természeti katasztrófát követő „emberbaráti cselekedetre” is. A kitüntetés önmagában nem biztosította az elithez tartozást, de a lehetőségét igen. A rangemelés után az egyén döntése volt, hogy mentalitása, értékrendje egyezik-e a nemesek kultuszközösségével. Pozitív válasz esetén a rangra emelt jogilag is realizálta helyzetét,

nemleges válasznál viszont az oklevél csupán egy tiszteletre méltó állami kitüntetés maradt. Ehhez az identitás alapú közösséghez tartozni tehát annyi jelentett, mint értéket választani.

A régi és új nemesek mellett a közösség tagjai lehettek azok is, akik hitelt érdemlően nem tudták nemességüket bizonyítani. Reprezentációjuk, nemesi múltat sugalló magatartásuk miatt a társadalom nemesnek fogadta el őket. Identitásuk, életmódjuk, önmeghatározásuk okán mi is a nemesi társadalom tagjainak tekintjük ezt kétes eredetű a csoportot.

A nemesség töredezettsége nem öröklődött át a modernizáció időszakára. A rendi időszak fragmentáltságát okozó jogi- és vagyoni privilégiumok megszűntek a szabadpiaci körülmények és a polgári jogrend bevezetése után. A közös múlt- és nemzettudat, a hasonló mentalitás viszont nem volt jog- és gazdaságfüggő, így azok túléltek a rendiség megszűnését. Ezek adták az új, identitásalapú közösség kohézióját. Erre az új nemesi képződményre azonban már semmiképp nem tekinthetünk úgy, mint a modernizáció előtti nemesi társadalomra, mivel a kollektívum összetételében érvényesült az egyén cselekvő akarata. Ennek következtében működésük sokkal dinamikusabb és szabadabb volt, mint a rendiség időszakában.

Az azonos múltélményen és identitáson alapuló első közösségalkítási kísérletnek a dzsentrizületését tartjuk. A birtokos nemesség a nemesi társadalomnak csupán 5-10 százalékát adta. Nemesi múlttudattal és mentalitással viszont a címeresek, az armalisták, a kollektív nemesek is rendelkeztek, így a társadalmi közép elkülönülések ez a lehetősége nem volt hosszú életű.

A rendi nemesség fenntartásának lehetősége az azonos identitás alapján történő elkülönülés lett. Hasonló, vagy azonos kulturális értékek mentén ugyanis közösségbe tudtak szerveződni a különböző gazdasági, jövedelmi, műveltségi helyzetű csoportok. Így jött létre egy közös kultusz- és identitásalapú új kollektívum, amely egységesben tartotta a társadalmi közép azon tagjait, akik azonos normák mentén éltek. E kultuszközösség így már közös értékrend alapján tudott elhatárolódni a modern nemzet különböző mentalitású és múltélménnyel rendelkező csoportjaitól.

Minden kollektívum működésének alapja a közösség tagjai által elfogadott normarendszer. Az új kultuszközösséghez tartozásnak már nem volt feltétele a valós nemesi múlt. Tagjainak összetartozását az azonos értékrend, a hasonló életmód és kapcsolatrendszer, valamint az azonos értékek mentén kialakított attitűd biztosította. Az összetartozásukat közös szimbólumrendszer jelezte. Ezeknek a jelképeknek (címer, előnév, családnév írásmódja) a jelentése napi gyakorlat hiányában változott, eredeti tartalma akár torzulhatott is, de a közösség tagjai mégis egyetemlegesen elfogadták azokat. A szimbólumrendszer jelentősége párhuzamosan nőtt a nemesség politikai és társadalmi súlyának csökkenésével. A Horthy-

korszakban sokszor meghivatkozott „rangkórság-jelenséget” így inkább e kollektívum identitásörzési megnyilvánulásának tekintjük, mellyel kompenzálni próbálták a társadalom normarendszerének átalakulását.

A közösség kohézióját biztosító érték- és normarendszer nem volt statikus. A nemesek műveltsége, mely évszázadokon át elkülönülésük egyik alapja volt, fokozatosan megszűnt. Az iskolarendszer fejlődésével emelkedett az írni-olvasni tudók száma, a tömegkultúra megjelenésével a művelődés és tájékozódás lehetőségei szélesedtek. A professzionalizálódás szükségessé tette a piacképes szakmák, nyelvek és kompetenciák elsajátítását. A nemesi kultuszközösség az oktatás és a műveltség területén a századfordulóig elvesztette előnyét. A nyelvtudás, a szakmák magas szintű ismerete, a műveltség a társadalom minden rétegének mobilitását hatékonyan segítette.

A lakókörnyezet és annak tárgyiasult világa is veszített presztízsértékéből, mivel a gazdasági élet sikeres szereplői is vásárolhattak maguknak kastélyokat, műtárgyakat. Nem volt viszont megvehető az elegendő szabadidő, a szabadidő eltöltéséhez szükséges előkelő társaság, így ez megmaradt a kultuszközösség kiváltságának.

A disszertációban nem vizsgáltuk önálló fejezetben a nemesek politikai nézeteit, csupán az egyes életrajzokban érintettük politikai szerepvállalásukat. E kollektívum tagjai ebben az időben politikailag már koránt sem voltak egységesek: szabadkőműveseket, a kommunista párt szimpatizánsait, liberális nézeteket vallókat épp úgy találunk köztük, mint a konzervatív, nemzeti irányzatokkal vagy szélsőségekkel szimpatizálókat. Nem törvényszerű tehát, hogy a nemesek egységesen a nemzeti erők mögé sorakoztak fel. A politikai polarizáció a modernizáció térhódításának és a nemesi kultusz erjedésének egyértelmű jele.

Röviden érinteni kell még azokat a magatartásmintákat is, melyek e kollektívum értékének devalválódáshoz vezettek. A dzsentroid viselkedés nem köthető társadalmi csoporthoz, az inkább traumafüggő. A trauma kezelésének módja pedig egyéni döntés. Nem osztjuk tehát azt a véleményt, hogy a nemesség presztízsét meghatározó mértékben rontotta volna a századforduló dzsenti-irodalma. Ezt kutatásunkban egyéni példák elemzésével bizonyítottuk. Az egyén akarata érvényesült akkor is, amikor a történelmi szereplő saját elhatározásából lépett át egyik kollektívumból a másikba. Ennek egyik oka a globális politikai, gazdasági vagy társadalmi környezet változása. Ilyenkor az egyén saját presztízsének, anyagi helyzetének, esetleg érdekérvényesítési hatékonyságának megőrzése, vagy növelése okán maga pozicionálta át helyzetét. Előfordulhat, hogy a történelmi szereplő nem tudott pozitív, haladó válasz adni a környezeti kihívásokra. Ekkor egy természetesen szelekció

következtében az egyén mobilizációja negatív irányúvá vált. A kollektívumváltás nem jelentett feltétlenül attitűdváltást, de idővel ez mégis bekövetkezett.

Szociológiai megközelítést alkalmaztunk a foglalkozási szerkezetet és a nemesség helyzetének vizsgálatában. A föld presztízse az ország agrárjellege okán megmaradt, de a versenykényszer multipozicionális tevékenységi struktúrára ösztönözte a földbirtokosokat is. A nemesek hamar meglátták a gazdasági előnyöket az agráripárban és az értékesítést támogató bankszektorban. A tőke és szakértelem hiánya azonban együttműködésre készítette őket a vagyonos zsidó polgárokkal. A kezdetben kényszerű gazdasági együttműködésből pozitív előnyök származtak. A nemesek szakértelmet, kereskedelmi és üzleti ismereteket tanultak, a zsidók a nemesi életmódban követendő példát láttak. A kooperáció a századfordulóig szigorúan az üzleti életre korlátozódott. Ezt követően vannak jelei a zsidók társadalmi asszimilációjának, de rokoni kapcsolatokra csak az első világháborút követően találtunk példát. A zsidók gazdasági sikereik és társadalmi asszimilációjuk ellenére sem tudtak a nemesi kultuszközösség tagjaivá válni, hiszen a közös múltélmény hiánya gátolta ezt. További vizsgálatokat igényel viszont annak megállapítása, hogy az asszimilálódó nemzetségek milyen mértékben akarták és tudták elfogadni ennek a kultuszközösségnek a normarendszerét, amely a tartós beilleszkedés feltétele.

A rokonság az összetartozás egyik legősibb kifejeződése. Rokonságba kerülni annyit jelent, mint közös értékek, normák, kulturális hagyományok mentén élni. A nemesi identitású kollektívum ezen a téren tartotta meg leghosszabb ideig különállását. Normarendszerük lassú felolvasását az eltérő mentalitású csoportok befogadása mutatja.

A modernizáció korának nemesi közössége tehát egy identitásalapú, azonos értékek és kulturális minták alapján szerveződött kollektívum volt. Ennek egysége erősen erodálódott az első világháború után. A globális változások megindították a bomlást, amely nem volt előzmények nélküli. A városban élő, vállalkozó vagy értelmiségi foglalkozásúak esetében a nemesség értéke és kultusza már a századfordulón sem volt feltétlenül attitűdalakító. A kultuszközösség hagyományaihoz legtovább a vidéki agrárius nemesek ragaszkodtak, de az elitben maradásuk kényszere a Horthy-korszakban itt is elindította a változást. A két világháború közti negyedszázadban tehát a nemesség a korábbi relációban már nem volt egységes identitásközösség, de a modernizáció időszakának jelképrendszerét még igyekezett megőrizni presztízszük fenntartása érdekében.

A társadalmi struktúra többirányú vizsgálata túlmutat a jövedelmi, foglalkozási és műveltségi viszonyokon. A közös mentalitásnak és identitásnak is van csoportalakító hatása, amely

befolyásolja a társadalom szerkezetét. Ennek feltárása azonban nem lehetséges merev társadalomtörténeti kategóriákban, csupán hálózattudományi módszerekkel és szemlélettel.

Választ kerestünk arra is, hogy vajon a nemesség feloldódott-e vagy csupán átalakult. A rendiség nemesi társadalmának szereplői a modernizáció korában azonos normák mentén szerveződtek kultuszközösségbe. Ennek a kollektívumnak a monarchia felbomlásáig még volt politikai és társadalmi súlya. Horthy Miklós kormányzói jogkörébe azonban már nem került be a rangemelés lehetősége, így a csoport kasztosodott. Tagjai presztízsiük megőrzését a szimbólumok fokozott és túlzó használatától remélték. Értékeik a második világháború kitörésekor már erodálódott állapotokat mutatnak. A kohéziót biztosító normák a koalíciós időszak előtt fokozatosan visszaszorultak a családi életbe, s megkezdődött azok hagyományá válása.

A koalíciós időszak nem hozott lényegi változást. A nemesség, mint társadalmi csoport nem volt célpontja a rezsimnek, viszont lehet összefüggést találni a nemesi identitás és a megtorlás között. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a 20. század közepére a nemesi múlt súlya társadalmilag és politikailag is feloldódott, de kultuszközössége még létezett.

A múltélmény kihülése a Kádár-korszak végére befejeződött. Ebben az érdelem nem a politikai rendszeré. Sikert az idő könyvelhet el. A megélt múlttól való időtávolság, a nemzedékváltás kihülő emlékezethez vezetett. A korábbi élő gyakorlat, a múlthoz köthető társadalmi és földrajzi kapcsolatok hiánya következtében a kultuszközösség sorsközösséggé vált. Az összetartó erő már nem az aranykor emléke volt, hanem az átélt trauma (kitelepítés, B-listák, vagyonvesztés). A rendszerváltás után ez a „traumaközösség” megpróbált ismét kultuszközösséggé szerveződni, de már inkább csak emlékezetközösségként működött.

A nemesség felolvadása tehát egy olyan lineáris folyamat, melynek vannak ciklikus visszatérési kísérletei. Az eltelt idő a múltélmény hiányához vezetett, a nemzedékváltások pedig lassan kioltották a múlt fenntartására irányuló egyéni törekvéseket. Ezt a makroszinten végbemenő változást az egyén már nem tudta befolyásolni.

Témában megjelent fontosabb publikációk

A Tisza elfeledett árvízi hajója: nyárádi Hartl Ede. = Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 28. Szerkesztette: Fülöp Tamás, Czégény Istvánné. Szolnok, 2014. 73-113.

Üstökösök az égen: a Graefl és Bobory családok a XX. századi politika szolgálatában. = Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 31. Szerkesztette: Csöngé Attila, Pozsgai Erika, Szabóné Maslowski Madlen. Szolnok, 2017. 41-93.

Pusztatenk családi krónikása. A műfordító, életrajzíró Szontagh Mária. =. Neograd 2019. A Dornyai Béla Múzeum Évkönyve XLII. 2019. Salgótarján 175-193.

Óceán és ami alatta rejlik – Szigeti Buzáth Anna a köznemesi költő = Női reprezentációk. Maecenas Maecanatum II. Szerk.: Tánczos Péter. Debrecen, 2019. 158-177.

Költő Babits Mihály árnyékában. Köznemesi asszonyportré a polgári Eger életéből. = TISICUM XXVII. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeum évkönyve XXVII. Szolnok, 2019. 173-188.

Pusztatenk családi krónikása. A műfordító, életrajzíró Szontagh Mária. In: Neograd 2019. A Dornyai Béla Múzeum évkönyve XLII. Salgótarján 2019. 175-193.

A főispáni széktől a belügyi államtitkárságig. Politikusportré: Vitéz Bobory György élete. Zounuk, Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok, 2020. 87-108.

Nemesi attitűdök egy polgárcsalád életében. Egy emlékiratban rejlő mentalitásvizsgálat lehetőségei. EKE TDI Acta XVII.. Eger, 2020. 151-166.

Mádi Papp-Szász Tamás az attitűd- és életmódváltó ügyvéd. EKE TDI Acta XVIII. Eger, 2020. 255-272.

Az emlékezet, mint énképformáló erő. A nemesi származás vállalásának tendenciái a rendszerváltás után. In: Ezerkilencszáznyolcvankilenc. Magyarország a jelenkorban. Szerk: Rainer M. János. Budapest-Pécs, 2020. 90-136.

„Az éldegelés arisztokratája, a lézengés filozófusa.” Az irodalmi hiperbola megteremtője, Bernát Gáspár. TISICUM XXIX. Szolnok, 2021. 167-176.